

БЪЛГАРСКАТА ВЪЗРОЖДЕНСКА КНИГА В БЕСРАБИЯ

Ч. II. Репертоарни бележки*

ЕЛКА ДРОСНЕВА

Над 35 книги подпомагат бесарабските българи финансово, участвайки и в разпространението им, повече от 50 заглавия виждат бял свят в откритата в Болград през 1861 г. печатница и поемат и към родината на дедите. От тази печатница излизат и няколко периодични издания — с непродължителен срок на издаване, но колцина са възрожденските вестници и списания, просъществували повече от година-две? Хората от колонии дават средства почти за една пета от тях — за цели годишнини, или за отделни броеве, включват се в усилията написаното и отпечатаното да стигне до възрожденския читател, нерядко — да прескочи държавните граници и бюрократичните системи, та да види и “Европата” какво става из Българско и там, където далече от него — “Милото Отечество” — живеят българи. Всичко това — по данни на самата печатна продукция. Уплътняват картината податките от различни архивохранилища, натрупаните за повече от век и половина изследвания — планомерни или спорадични — върху историята на българската възрожденска книжовност. От първите съобщения на П. И. Кьоппен в началото на 20-те години на миналото столетие до днес българите в емиграция участват най-активно в създаването на тази книжнина и в нейното изследване¹.

Понятно е, че в тези бележки не всичко може да бъде обхванато. Стремещът им е да очертаят някои тенденции, свързани с тематичния подбор на авторите, техните мотиви, проблемите на българския възрожденски ден, които най-силно ги вълнуват и имат отношение към формирането на българската нация, модернизирването на българското общество, умението им да създадат една книга и да беседват с читателя.

Трудно е в тази епоха да се говори за избистреност на жанровете или за

*Първата част вж. в: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Том трети, В.Търново, 1994, 149—159.

тематична изчистеност на произведенията. Светът се възприема в неговата цялост, малцина имат високата професионална подготовка да представят една висока наука, която са усвоили — при това да я поднесат достъпно на читателя, а това е проблем, който силно ги занимава. Вижда се от подбора на съчиненията — като най-чест критерий за превода е четивото да дава модерно знание, да е признато в съответната страна за достатъчно авторитетно, ако може и зад граница, но и да бъде разбираемо за българина, израсъл в други условия, в друг духовен свят. Така да бъде приобщен към модерното образование на европейския XIX в. Още една предпоставка за липсата на жанрова и тематична избистреност заслужава да бъде отбелязана — трудно се прави една книга, още по-трудно се издава, затова твърде често зад едно заглавие, обещаващо знания например по история, или география, или естествена история се крият още: внушения за дълга на гражданина, за достойнствата на човека, нравоучения, които са смесица от християнски поучения и модерно мислене, разсъждения за езика, отечеството, ученето и училището, книгата и пр.

Дали са пряко свързани с емиграцията, или не, авторите са грижовни към оформлението на книгата. Някои от книгите със спомоществатели са придружени с мото и показват три различни модела. Валидният и днес — изречение от народната словесност, или мисъл на признат авторитет — виждаме в книгата на Райко Жинзифов “Новобългарска сбирка”. Преводачът, автор и съставител е подбрал два пасажа от “История славянобългарска” — “О неразумний юроде. . .” и “Ти Болгарине не прельщай ся. . .”, набрани с църковно-славянски шрифт и с изричното указание, че са взети от “Бълг. истор. отца Паисия. 1762” (№ 11)². Без авторство е оставил мотото Мънзов, но идеята му — като узнаеш древността да натрупаш мъдрост, чрез четивото да се обогатиш нравствено и душевно, да разбереш по-добре света, в който живееш [затова е превел популярните “въобще у образованият Европейски свят” арабски приказки “Халима”] е добре защитена: “Колкото по-много ся работи земята, толкос по-много ражда по-изобилно и по-много; колкото по-много войнат вижда битки, толкос по-много става храбър и смел; тъй и человекът колкото по-много прочита различни списания, толкос по-много му ся надарява душата и умат с приятни дарби” (№ 13). Цани Гинчев избира за мото на баладата си “Две тополи или неожидана среща” една народна поговорка — “Страха има четири очи” и три свои собствени разсъждения за страха в живота на човека: “Страха и суеверието са два най-големи неприятели на человечеството. Секий трябва да са труди да ги извади из главата си. На това ще му бъде помощница истинната наука” (№ 24). С. Доброплодни избира Хипократ — “Няма нищо по-сладко от здравето” (№ 14).

Рано проникналите във възрожденската ни книжнина посвещения са регистрирани и в наблюдаваните тук книги. Мънзов посвещава труда си “В знак признателности любородному г-ну Скарлату С. Войводову” (№ 13). Затрогвашо като текст, впечатлявашо като оформление и подказващо нарастващия култ

на Кирил и Методий — осмислен по новому — е посвещението на д-р Васил Берон в неговия труд по естествена история (№ 20; вж. тук: Приложение, № 2). Така през цялото славянско средновековие като създатели на писмеността, от Паисий насам Кирил и Методий се възприемат на първо място като хора, отворили очите на българите за наука и просвета. Смяната в акцентите е видна и от текста на това посвещение. За новото им осмисляне свидетелства самият факт, че го виждаме в учебник по естествена история, не в съчинение по хуманитарните науки. Защото и Берон е сред авторите, които са убедени, че модерно образование ще рече да усвоиш и природните науки, и математиката. Така убеден е и Д. Енчев (№ 21).

Новото време оставя своите следи в още една посока — грижата за защита на авторското право в условия, в които други по-основни права са слабо или никак защитени, та какво остава за него. Цензурата (срещат се в някои книги нейните разрешения — № 1, 18 и др.) не е в състояние да го гарантира. “Без печатът ми Кратко Здравословие ще се чете крадено”, изрично отбелязва с печатен текст С. Доброплодни на гърба на титулната страница (№ 14). Поразговорчив е на тази тема Р. И. Блъсков, поставил забраната след списъка със спомоществатели, в края на книгата: “Никой не може да препечатва тази книга, освен ако са споразумее първо с мене, или със синовете ми, които остават вечно наследници, на колкото книги съм издал досега. Затова и който екземпляр от първото издание не носи моят саморъчния подпис и печат, ще ся чете незаконнопечатано”. За да го забележи по-добре четящият, текстът е отделен с вълнообразна линия, а пред него е нарисувана ръка с протегнат показалец³ (№ 15). Изглежда, че текстът е имал въздействие, защото във второто издание на “Изгубена Станка” (№ 18) подобно указание липсва.

Няколко книги са поредно свидетелство за трудните пътища на българското възрожденско книгоиздаване. Г. Йошев отбелязва в предговора, че отначало не е могъл да бъде в Белград и от това са се получили погрешки в първите коли на книгата му (№ 6); второто издание на Блъсков, замислено още в Белград — оттам е и предговорът — излиза в Русе и носи разрешението на турската цензура; Д. Войников пише в Шумен, а книгата излиза във Виена (№ 8).

Общата тенденция в българската възрожденска книга — на първо място да се издават книги за училището, после художествена литература, религиозна, светска и научна⁴ — е видна и от издателската дейност на бесарабските българи, както и от списъка на книги със спомоществатели. Но ако това е нейното предназначение, в тематично отношение картината е значително по-пъстра. Самата учебникарска литература дири преди всичко четива за ограмотяване — буквари, читанки, граматика, речници, после история — българска, обща, свещена, а още география, естествознание в различните му дялове. В същото време историческата тема е застъпена в почти всички книги и това засилва нейното присъствие в мисленето на тогавашния българин. Среща се в четивата за

ограмотяване, в художествената литература, дори в книгите по естествена история (№№ 21, 28). Тя е и сред най-коментирани в предговорите на почти всички книги.

Разбираемо е, че размислите за историята като процес, наука, учебен предмет са най-настойчиви в съчиненията с историческа тема. Преводачът на "Кратка всеобща история" Г. Йошев е запазил предговора на нейния автор Н. Берте, защото счита, че: "Съчинителят на настоящата история е изчислил всичките начини, за които ся придържават историците при съставянето на своите исторически съчинения", а те са полезни "за по-доброто обяснение на историята". Надеждата на Йошев в същия му предговор, впечатляващо озаглавен "Възлюбленнейший ми единородци!" е, че учителите ще се убедят във високите качества на текста и при недостига на подобна книжнина, ще въведат учебника в българското училище. Така ще приобщат учениците си към последната дума на науката, защото трудът на Берте за около пет години е претърпял три издания, като само от първите две са разпродадени 13 000 екземпляра, което говори за много добрия му прием. За самия Йошев познаването на историята дава възможност "да ся събудят и нашите съотечественици от дълбокия сън, за да започнат и те да подражават добрите примери в учението на изображените народи, а от злите да избягват". Този възрожденски мит — позволявам си да го нарека "Митът за заспалия българин" — много популярен в тогавашната публицистика и художествена литература, повтарят и ред други предговори (1, 15 и др.)

"Кратък учебник по всеобща история" от Вебер превежда учителят от Централното училище в Болград Н. Казанакли, известен и като спомоществовател. Интересен е методът му на работа върху оригиналния текст. Подбрал е този автор, защото е признат от съвременната наука — книгата е претърпяла пет издания в Германия, две в Англия, шест в Америка, а го има и на руски. Успял е да преведе само старата история, но е извадил от нея историята на древните евреи, тъй като преводът му е предназначен преди всичко за учениците в Болградското училище, измъчени дотогава от преписване на ръка на уроците. В програмите пък на училището влиза като отделен предмет свещената история, а тя включва историята на древните евреи. Подходът на Казанакли впечатлява, защото разкрива разбирането му, че древната история не се състои само от история на Гърция и Рим (обратното разбиране преди и след него често ще срещаме, понякога до днес), защото е целенасочен в намерението си да подготви учебник по програмата за обучение по обща история; защото икономисва място и време.

Учебникът на Вебер е добър според преводача и много полезен не само за учениците, но и за българите въобще и ще бъде хубаво един ден да имат пълния превод. Казанакли обосновава защо е привлечен от текста: "Защото в него, при достатъчно потребни факти, изложени леко, в свързка и последователно, ся намират на мястото си и здрави критически погледи; следователно той хвърга

и светлина върху фактите, и, по този начин, докарова историята да бъде именно светило и за миналият, и за сегашният ред на работите, светило, за което най-много потреба имаме мы Българете, като останали в просвещение от другите европейски народи, които да можем да познаем миналото, оттам да разберем сегашното и сетне да помислим за бъдното" (№ 12). Едва ли е нужно специално да се подчертае, че тези разбирания на Казанакли за историята го представят като човек на Новото време.

Модерно разбиране за история личи в целия текст и особено в предговора на Д. Войников към неговата "Кратка българска история", където теоретичните му възгледи са изразени в открит текст (№ 8). "Приключенията, които ся случават около нас, възбуждат нашето любопитство, за да желяем всякоги да разумеваме техните причини и следствия". Но щом това ни интересува в "бащината къща, в града ни, в областта ни, а защо да не искаме тъй съще да простреме знанията си и до събитията в заминалите времена на нашите праотци, които са живели в истите места, дето и ние днес живеем, които са се хранили от истата земя, от която и ние днес ся храним, и на които ние не сме друго освен едно израстение и продължение на техния род? Не ще ли бъде срам за един българин да не познава историята на ония, на които днес носи името и с него иска да си присвоява някои права, що може да принадлежат само на това имя?

Да познава човек историята на рода си, мисля, да е една от най-необходимите нужди за неговото знание". Без познаване на миналото на собствения народ според Войников няма просвещение, а без просвещението надеждите за утрешния ден на българите и България ще останат само празни надежди. Толкова по-нужно е на българите да познават своята история — низ от "блестателни дела и славни подвиги" на прадедите, осигурили на тогавашна България роля не по-малка в политическия живот на Европа в ония времена, каквато е днес ролята на някои европейски страни, защото българските народни паметници най-много от всички са пострадали от "толкови поразя от неприятелска страна". Тъй и преданията. От всичко това се виждат само нещастни отломки — поредното преувеличение, нужно на възрожденската публицистика. Идеята на Войников е, че когато нямаш памет за миналото, нито пък знания, "и народното чувство, което най-добре може да уварди целостта на един кой да е народ", погива. Тъкмо това им се случило на днешните българи — още едно нужно преувеличение. И Войников като мнозина други автори споделя метода си на изграждане на повествованието — търсил е по-главното, най-важното; отчитал е постиженията на съвременната си наука; изчиствал е от "пристрастия" изворите, които е използвал. Факт е, впрочем, че учебникът му отразява много точно постиженията на европейската славистика към средата на миналия век.

Влиянието на откритията на романтиците за същността на историческия процес, осъзнаването на изворите за изследването му, методите за разработването им, добре личат във вещо и с обич съставения от В. Чолаков "Български

народен сборник". Песни, обичаи, предания от най-различни краища на българските земи и на земи, населени с българи, са обединени в един внушителен том, служил дълго като ръководство по изучаване и събиране на народната старина. Самата събирателска дейност на Чолаков, подредбата на материала издават добре усвоените от него уроци на Венелин, Априлов, Неофит Рилски, Г. С. Раковски, а и на съществени теоретични постижения на романтизма.

И Чолаков като К. Фотинов в "Любословие" счита, че: "Едно от най-потребните, а заедно и най-трудните неща на света е — да познае човек себе си". Когато човек познава себе си такъв, какъвто е, с всички свои недостатъци и предимства, той по-добре разбира света, в който живее и повече умее да избира доброто, да се стреми към него, да търси пътища за реализацията му. "Но трудно и много трудно е да познае човек себе си. Това, което се казва за отделно лице, може да се каже и за цели народи. Един народ само тогава може да се надява за честит живот, за трайна и честита бъднина, когато познава себе си..." Разковничето за В. Чолаков е в бита на народа, в паметниците на народната култура (№ 22). Това също е история, видяна вече през погледа на едно модерно разбиране — историята не е в делата само на владетели и духовни лица, на светски и религиозни институции. Тя е и в простосмъртните с техния начин на живот, с цялата им същност.

Коментирането на значението на историческото познание е пряко свързано с въпросите на просвещението, а в по-широк план — с формирането на българската нация и националното самосъзнание. Затова и част от следващите най-обсъждани теми в разглежданите тук книги са за езика, училището, отношението към ученето и към книгата — включително съдбините на спомоществателския институт, отношението към Отечеството, търсене на образци в съвременността, които да се следват. Това търсене е обвено между другото с характерната за възрожденската книжовност митология — споменатият "Мит за заспалия българин" (№ 1, 15), "Изоставане от и догонване на Европа" (№ 6, 12, 15), та чак до Жинзифовото: "Вилы, дайте ми сили, я да прокълнам // Той Европейский чървъ!..." (№ 11).

Дългите спорове за българския книжовен език оставят следа и в тези книги. Почти всички автори се чувстват задължени да обяснят езика, на който пишат, правописа, а много често и да подчертаят необходимостта от изграждането на модерен български език — с граматика, речници, който да отчита развоя на езика ни, да се види как говорят повечето българи, да се огледат диалектните различия, защото, както пише Казанакли, местните условия винаги слагат свой отпечатък върху езика на човека (№ 12, 1, 8, 9, 19). Впечатляващ в това отношение е подходът на д-р Иван Богоров — и без друго известен с усилията си във формирането на новобългарския книжовен език. Неговият "Френско-български и българо-френски речник", разпространяван и в колонните (№ 19), е съставен според автора не само защото френският е езикът на модерния свят, на

дипломатията и е нужно да се знае, но и защото "ще бъде полезен и на онези българи, които живеят в Румъния, за разумевания на ромънският език, не по-малко и за по-добро разбиране на Българският език".

Загрижени за просвещението на народа си са всички автори — тази грижа е част от модерното им разбиране за необходимостта човек да бъде отговорен към Отечеството си, да му бъде полезен. Дейността им "На ползу роду" им позволява без свян да покритикуват отношението на сънародниците си към книгата — нали без книга няма просвета, та в критиката им прозира и грижовността. Г. Йошев отбелязва, че не могъл по-рано да си издаде книгата, защото малко били средствата, малцина спомоществателите — това, при условие, че работи в руското консулство във Видин и освен "простосмъртни" е съумял да ангажира с делото си в полза на българския народ консула Байков, секретаря Олхин, българите руски консули К. Петкович в Дубровник и Н. Геров в Пловдив, руските консули Рачински във Варна, Хитрово в Битоля, вицеконсула на Австро-Унгария във Видин Ленк, видинския митрополит Паисий и пр. (№ 6). Доста остър в съжденията си е Р. Блъсков — не е любопитен българинът да познае това що е добро, т. е. учението; ако се запише спомоществател, може и въобще да не я иска после книгата — нали вече е дал парите, за какво му е да я чете; предлагаш му книга — българинът не я иска, щото имал цял сандък у дома, да, но сандъкът стоял затворен, заради имането, не заради четенето и пр. Много е бродил из българската земя Блъсков, много неща е видял, та е съвсем сигурно, че част от наблюденията му са съвсем верни. Струва ми се само, че е изпаднал в крайност в оценките — заради митологията на времето, заради публицистичните си задачи, а и защото искрено желае във всеки български дом да го има модерното отношение към книгата, към просветата; да бъде неговият народ на висотата на модерния XIX в. — той искрено го иска за всеки един човек, но вижда като отговорни преди всичко книжовниците, учителите, които трябва да възпитат вкус у публиката към книгата (№ 15).

Много са красивите искрени думи на обич и дълг към отечеството — в прослава, жалба или укор, но винаги с обич и с намерение да се възпитават модерно мислещи за народа си и страната българи (5, 13, 14, 6, 11). Цялата книжовна продукция е ориентирана към това — българинът и България да намерят своето достойно място в европейския XIX в. Затова, на каквато и тема да пишат, авторите са водени преди всичко от разбирането да са полезни в народностното извисяване на сънародниците си. Словата им имат своя ефект върху овладяването на модерното знание от българите, но и върху формирането на чувството им за национална принадлежност, гражданското им модерно самосъзнание. Умеят авторите да въздействат едновременно върху ума и сърцата на съвременниците си. Тъкмо затова ще завърша с един стих, плод на надеждата българинът да отвори очи за просвещението от Север — оттам, където авторите Захарий Княжески и Натанаил Охридски черпят знания и разбираня за модер-

ния свят, донасят книги за българските училища, издействат стипендии за образованието на българи и българки, издават някои от първите си творби:

“О! Ветре северный на Болгария повеи,
И от очите нейни мъглата развей.
О! Северное слънце,
Пусти твои светлыя лучи,
открой умните нейни очи.” (№ 1)

ПРИЛОЖЕНИЕ

Списък на наблюдаваните книги

1. Монах Нафанаил, З. Княжевски, Зерцало или огледало християнское. М., 1847.
2. Радулов, С. И. Нравоучение за децата. Одеса, 1853.
3. Радулов, С. И. Галерия от Монтионовски премии. Одеса, 1857.
4. Княжевски, З. Средства за предварване за заравянето на мнимо умрелите или примрелите челоуеци. Цариград, 1858.
5. Княжевски, З. Средства за предварване за заравянето на мнимо умрелите или примрелите челоуеци. II изд., Цариград, 1859.
6. Йошев, Г. С. Кратка всеобща история. Белград, 1861.
7. Каланджи, П. Сочинение Булгарина. Одеса, 1861.
8. Войников, Д. Кратка българска история. Виена, 1861.
9. Тошкович, Д. [прев.] За длъжностити на челоуека. Съчинено от Силвия Пелико. [Ред. Д. Мутев]. Болград, 1862.
10. Радулов, С. Учебник за българский език. Болград, 1863.
11. Жинзифов, Р. Новобългарска сбирка. Москва, 1863.
12. Казанакли, Н. Краткий учебник по всеобща история. Болград, 1864.
13. Мънзов, И. И. Халима, или баснословни арабски повестности. Браила, 1864.
14. Доброплодни, С. И. Кратко здравословие. Болград, 1865.
15. Блъсков, Р. И. Изгубена Станка. Болград, 1865.
16. Радулов, С. Метода практична за лесно изучение на ромънския язык. Болград, 1865.
17. Радулов, С. Священна история за децата. Болград, 1865.
18. Блъсков, Р. И. Изгубена Станка, изд. II. Русчюк, 1867.
19. д-р Богоров, Ив. Френско-български и българо-френски речник, ч. I. Виена, 1869.
20. д-р Берон, В. Естествена история. Болград, 1870.
21. Енчев, Д. Неорганическа и органическа химия. Русе, 1871.
22. Чолаков, В. Българский народен сборник. Болград, 1872.
23. Каравелов, Л. Хаджи Димитър Ясенов. Драма от пет действия. Букурещ, 1872.

24. Гинчов Шкипърнев, Ц. Две тополи или неожидана среща. Баллада. Цариград, 1872.
25. Гюзелев, И. Н. Ръководство към физиката. Прага, 1874.
26. Греков, М. [прев.] А. Пушкин, Капетанската дъщеря. Букурещ, 1875.
27. Станкович Свищовец, В. Покрестението на едного свещеника Исидина. Букурещ, 1875.
28. Витанов, Д. [прев.] О. М. Митчел А. М., Небесни светила или планетните и звездни миpове. Виена, 1875.

БЕЛЕЖКИ

¹Кепен, П. И. Иностранная литература. 2.) Болгарская. — Библиографические листки, бр. 40, 12 април 1826 г., стб. 598; Венелиц, Ю. И. О зародыше новой болгарской литературы. Кн. 1. М., 1838; Мурзакевич, Н. Н. Нынешнее состояние просвещения у болгар. — Журнал Министерства Народного просвещения (ЖМНП), 1838, бр. 4, с. 114—123; Срезневский, И. И. Очерк книгопечатания в Болгарии. — ЖМНП, 1846, ч. 51, отд. V, с. 1—28. По-подробно у Микова, Л. Осип Максимович Бодянский и Българското Възраждане, С., 1978; Дроснева, Е. Болгарские сюжеты в раннем творчестве И. И. Срезневского. — Etudes historiques, Т. XI, с. 113—127. Срв. и Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина, т. I и II, С., 1957—1959; Същият. Букви и книги, С., 1978; Българската възрожденска интелигенция. Енциклопедия, С., 1988; Хаджиниколова, Е. Българските преселници в Южните области на Русия 1856/1877. С., 1987; Грек, И. Ф. Школа в болгарских и гагаузских поселениях Юга Российской империи в первой половине XIX века. Кишинев, 1993 и др.

²Тук и по-нататък след текста в скоби посочвам номера на книгата. Този номер съответства на номерата в Приложение № 1 — Списък на наблюдаваните книги.

³Приятно ми е да отбележа, че екземплярите на двете книги, с които работих в Националната библиотека “Св.Св. Кирил и Методий”, не са от “крадените” — отчетливо личи печатът на С. И. Доброплодни веднага след цитирания текст. Също отчетливи са подписът и печатът на Р. И. Блъсков върху титулната страница.

⁴История на България, т. VI, С., 1987, с. 510—511.

⁵Срв. Велева М. Романтизмът в българската историография през Възраждането. — В: Международен симпозиум “Университетски изследвания и преподавания по българска история у нас и в чужбина”, Смолян, 1984. Т. 2, Ч. 4, Смолян, 1988, с. 5—29.

⁶Фотинов К. Мъчно е да познае челоуек сам себе си. — Любословие, 1846, октомври-декември.